

РЕЦЕНЗІЯ
на монографічну роботу Саракун Л.
Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму :
монографія. Київ : Видавець ПП Лисенко М. М., 2021. 256 с.

В сучасному світі відбуваються радикальні політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші зміни. Кінець ХХ – початок ХХІ століть характеризується виникненням «транснаціональних форм життя», які сприяють виходу з-під впливу тотального державного контролю національних культур й ідентичностей, традицій. Внаслідок глобалізаційних процесів, інтенсивних міграційних рухів, стрімкого поширення найрізноманітнішої інформації, її доступності великій кількості людей спостерігається тенденція активного спілкування представників різних культурних, національних і релігійних традицій. Мова Інтернету нині є найвпливовішим засобом організаційного мислення та поведінки людей. Інформаційні технології змінюють не тільки світ, а й способи впливу на нього. Сьогодні все базується на інформації.

Практично всі сфери життя пронизані інформаційними й віртуальними «інтервенціями». Технічні розробки призвели до інтенсивного розпаду уявлень про національні держави як замкнуті структури. Проявляється симбіоз космополітичного та національного, глобальної та національної ідентичності. Наразі існує гостра необхідність у критичному аналізі дискусії між прихильниками глобалізованого космополітичного світового порядку та тими, хто виступає за ренесанс проекту «національна держава».

Саме цій проблемі присвячена монографія Саракун Лариси Петрівни, адже космополітизм з його ідеями світового громадянства, глобальності й глобальної взаємопов'язаності, принципами універсалізму і цілісності є досить затребуваним. Нині ті дослідники, які розглядають процеси глобалізації як об'єктивні й багатомірні, визнають правомірність існування феномена космополітизму та схильні досліджувати його особливості на цьому етапі еволюції світової культури.

Тому тема рецензованої монографії з точки зору кардинальних змін в сучасному геополітичному просторі видається надзвичайно актуальною, оскільки поглиблення економічної глобалізації, посилення ролі транснаціональних корпорацій на світовій арені прискорюють поши-

рення космополітичних ідей у сучасному світі. Авторка монографії відчуває цей виклик і сформулювала свій варіант відповіді на глобальні, світоглядні та екзистенційні виклики сучасності.

У монографії Л. Саракун на основі опрацювання значного масиву наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників (а це 466 позицій, з них – 110 іноземною мовою) розкрила евристичний потенціал поняття «космополітизм» у межах синергетичної парадигми, здійснила соціально-філософський аналіз космополітизму як альтернативної світоглядної парадигми ХХІ століття, запропонувала авторське бачення основних тенденцій змін світоглядної матриці планетарного соціуму, практики конструювання космополітичної реальності. Позитивним є й те, що методологічна й теоретична рефлексія світоглядної матриці планетарного соціуму репрезентується в кореляції зі специфікою сучасних глобалізаційних процесів.

Такий спосіб розгляду дозволив не зводити (чи обмежувати) соціально-філософські аспекти космополітизму до якихось окремих явищ чи форм їх буттєвої репрезентації (як-от, культурне розмаїття, постнаціональність, транснаціональність), а, навпаки, зосередитися на сутності феномена космополітичного світогляду в культурно-цивілізаційному контексті та відповідно – на потенційних межах входження космополітичної складової в сучасний соціально-філософський дискурс як такий.

Принципова наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що Л. Саракун чи не вперше на концептуальному рівні проаналізовано феномен космополітизму, обґрунтовано космополітичний світогляд як *modus vivendi* планетарного соціуму. Фундаментальність монографічного дослідження забезпечується зосередженням уваги авторки на тому, що космополітизм закономірно стає атрибутом суспільного життя в умовах глобалізованого світу та містить інакшість іншого. Він не нівелює національність і багатоманітність культур, а лише «розмиває» державні кордони.

Монографія Л. Саракун привертає увагу не лише своєю фундаментальністю, комплексністю,

а й певними особливостями. По-перше, значним поглибленням уже відомих проблем людського розвитку. По-друге, комплексним, різнобічним розглядом проблем. По-третє, глибокою обумовленістю наукових і прикладних аспектів досліджуваних проблем, органічним взаємозв'язком теорії і практики. Зокрема, у більшості розділів є чіткі вказівки на те, як відбувається процес космополітизації суспільного й індивідуального буття.

У змісті монографії Л. Саракун розкрито власні теоретико-методологічні підходи до узагальнення, визначення, оцінки та розв'язання поставлених проблем. Тут є певна логіка, коли питання формування та розвитку людства мають варіанти вирішення за наявності обґрунтованих теоретичних узагальнень, науково-методичної підстави та практичних рішень. Монографії властива наукова новизна, що свідчить про глибоку обізнаність авторки з теоретичними та практичними аспектами космополітизму.

Структура роботи представлена у вигляді чотирьох взаємопов'язаних розділів. Перший розділ «Космополітизм як нова світоглядна парадигма розвитку планетарної спільноти» (с. 9–52) програмує методологію дослідження космополітизму як світогляду та ідеології, систематизує першоджерела і дослідницьку літературу та накреслює ті царини в дослідженні космополітизму, які містять дослідницькі прогалини. У розділі змістовно й послідовно розглянуто політико-правові, історико-генетичні витоки космополітизму та виокремлено його сутнісні ознаки – етнічні, економічні, культурні, духовні, наукові та ін., а також просторові межі. Характеризуючи історико-генетичні витоки космополітизму, Л. Саракун слушно зазначає, що витоки космополітизму потрібно шукати в античній інтелектуальній традиції.

Для греків, що представляли той чи інший поліс, принципове значення, з одного боку, мала приналежність до певної «ойкумени» як прояв своєрідної буттєвої солідарності, а з другого, – вони досить активно почали аналізувати універсальні позачасові цінності та інтереси, що можна помітити у ключових ідеях стоїків. Останні навіть намагалися обґрунтувати двовимірну онтологію «громадянина світу», стверджуючи, що останній водночас існує у двох спільнотах: у власному габітусі як представник того чи іншого полісу, і в просторі людських суджень та намагань, що в дійсності виступають загальним «топосом» для всього людства. Природно, що ця думка стала

поширюватися у контексті появи перших наднаціональних імперій паралельно з появою християнства – релігії, яка пропагувала універсальні цінності.

Досить продуктивним є розгляд космополітизації як дослідницької перспективи, політичної реальності і новаційної теорії (с. 50–51), котра аналізується як у просторовому, історичному, так і в темпоральному, мнемонічному вимірах. Л. Саракун правомірно висноує, що «будь-яка новація, що формується у просторі космополітизму, може стати затребуваною лише за умови її адаптації до світу національного, і за таких умов національна традиція може і має бути збагачена космополітичними, універсальними елементами. Космополітичні цінності, в свою чергу, присутні в національній традиції як умова їх подальшого розвитку» (с. 51). Аргументовано, що суто просторово-космополітичний погляд, який не сприйнятливий до історії, вичерпує себе, концентруючись на розмноженні і взаємопроникненні образів та нагромадженні кордонів, відтак, створює невичерпне джерело конфліктів.

Значний інтерес представляє другий розділ монографії «Тенденції зміни світоглядної матриці» (с. 53–120), в якому проаналізовано особливості світоглядної матриці планетарного соціуму та суперечливості між принципами космополітизму, націоналізму, патріотизму й інтернаціоналізму; розкрито особливості конструювання мережевої ідентичності, котра відрізняється гнучкістю, фрагментованістю і множинністю; розглянуто кіберпростір як мережевий простір зі специфічними законами, що постає середовищем формування нової світоглядної системи, а також охарактеризовано основні вектори взаємовпливу космополітизації та наростаючих міграційних процесів.

Л. Саракун справедливо зазначає, що визначальною характеристикою сучасного світу є культурне розмаїття, і значущість цієї категорії в подальшому буде лише зростати. Розвиток національних суспільств сьогодні відбувається в умовах глобальної інтеграції, поглиблення взаємодії культур, стрімкого зростання міжкультурних комунікаційних процесів за одночасного посилення факторів, які диференціюють і роз'єднують людей в ході політичних і соціально-економічних трансформацій. За умов ускладнення орієнтирів духовного життя суспільства, інтенсифікації транснаціональних переміщень і міжнаціональних контактів, міграційних процесів, зміни

ідеологічних і політичних векторів розвитку між-культурні взаємодії набувають нової якості.

Авторка констатує розчарованість у космополітичній ліберальній ідеї в осередді західної спільноти, що підтверджують вибори до представницьких органів влади, референдуми та інші контраверсивні події сучасності. Відповідні проблеми свого часу передбачив Р. Рорті, котрий якраз й апелював до «політики відмінностей». Зокрема, він категорично не погоджувався з переконаннями на кшталт Габермасової тези щодо відмирання проекту «національної держави». На відміну від Ю. Габермаса та інших «ліберальних метафізиків» Рорті не погоджується з тим, що політичні свободи потребують певного узгодження відносно того, чим є універсальне людське. Він заперечує наявність загальнолюдських моральнісних норм та цінностей, що не були б обумовленими соціально-культурним контекстом.

Водночас такий підхід, на думку авторки, формує появу нових міфів на національному підґрунті з подальшими конфліктами, загостреннями, ізоляціонізмом тощо. Попередній аналіз доводить, що у будь-якому разі потрібно шукати новий відкритий простір у час безкомпромісної боротьби ідентичностей та ідей. В розділі проаналізовано й космополітичні концепції, зокрема космополітичну концепцію канадської дослідниці М. Ньюсбаум. Як ідеолог актуальної космополітичної ідеї вона вбачає загрозу у нав'язуванні тих чи інших норм або стандартів, загальноприйнятих у певній спільноті чи культурній традиції, домінантній для конкретної національної держави, та їх екстраполяції на все людство (на згадку приходять агресивна реклама так званої «американської мрії» у постсоціалістичних країнах у 90-х рр.).

В третьому розділі монографії «Космополітизм як симбіоз культурного й цивілізаційного розвитку» (с. 21–64) охарактеризовано космополітизм як атрибут суспільного життя в умовах глобального світу; розглянуто культурний контекст утвердження космополітичної ідеології; обґрунтовано симбіоз культурного й цивілізаційного розвитку, механізми універсалізації культури в процесі глобалізації. Л. Саракун доводить, що поширення космополітичних ідей у сучасному світі пов'язане саме з актуалізацією процесів культурної глобалізації.

Глобальні культурні трансформації у загальному вигляді представляють собою формування культурної однорідності світу на основі гібриди-

зації різних цивілізаційних духовно-моральних цінностей. З позицій суб'єктивного глобалізму, це: 1) відрив духовної складової культури від її цивілізаційних витоків; 2) комерціалізація культурного виробництва; 3) підміна національних інтересів у розвитку культур інтересами світової олігархії. Космополітизм як культурна концепція та ідеологія стоїть на позиції байдужості до національної культури.

У результаті проведеного аналізу обґрунтовано, що «процес глобалізації постає не як культурна уніфікація, а як реструктуризація світового цілого і його необхідних складових – національних організацій» (с. 146). Концептуалізація космополітичного й національного як взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих явищ буття дозволяє пересмислити проблеми і перспективи збереження та розвитку культурного різноманіття у глобалізованому світі й оптимізувати міжкультурну комунікацію.

Основними напрямками побудови космополітичної культурної політики, за Л. Саракун, є: сприяння формуванню системи всезагальних цінностей; утвердження космополітичної ідентичності; пріоритет регулюючої ролі культурної політики у формуванні космополітичного соціокультурного простору; структурування культурної політики з урахуванням національної та локальної культурної самобутності (с. 148). Залучення індивіда в нове соціокультурне оточення, його готовність до кроскультурної взаємодії – це інтегративний процес, в результаті якого відбувається становлення нової космополітичної культури. Відтак управління кроскультурною комунікацією має велике значення, оскільки зможе забезпечити адаптацію особистості в іншокультурне середовище.

Особливу увагу у розділі звернено на маргінальні утворення як результат трансформаційно-цивілізаційних змін (с. 149–164). До традиційних детермінант маргінальності (спад в економіці, міграція, аксіологічна криза, розпад культурної і соціальної сфер) Л. Саракун додає й культивування космополітичного світогляду, який підсилює процеси маргіналізації донедавна цілісної культури, розмиває національну ідентичність її носіїв. Динамізм сучасного життя призводить до певного відсторонення індивідів від їхньої базової, рідної культури.

Як стан духовності, маргінальність характеризується певною недовключеністю, недовкоріненістю людини в національну культуру, поєднання

в єдиному просторі (фізичному й духовному) різних соціокультурних утворень. Дослідниця висновує: «Одночасно цей процес є посиленням та розширенням націй розвинених, імперських, тих, хто здійснює глобалізацію з найбільшою вигодою для себе» (с. 153).

Л. Саракун слушно зазначає, що «маргінальне завжди суперечливе. Тому маргінал – це єдність протилежностей, які, взаємодоповнюючи, в особистісній структурі людини створюють не тільки драму, конфлікт позицій, прагнень, потреб, життєвих стандартів, а й джерело руху до нового. Маргінальний стан може продукувати нетривіальні форми інтелектуальної і художньої творчості» (с. 152).

З використанням даних соціологічних досліджень у розділі проаналізовано й трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві та їх вплив формування нової соціальної структури, процеси маргіналізації (с. 157). Справедливо зазначено, що українська держава своїми непродуманими рішеннями нерідко провокує масові маргінальні настрої і практично нічого не робить для їх профілактики чи нейтралізації (с. 164). Маргіналізація соціуму реанімує і навіть посилює агресивно-споживацькі настрої, які поєднуються з політичною наївністю. Вивчення процесів маргіналізації дозволило авторці не просто зафіксувати масштаби та прояви маргінальних настроїв та маргінальної поведінки, а й запропонувати низку заходів щодо мінімізації розповсюдження маргінальності.

Змістовним, новаторським і водночас дискусійним є четвертий розділ «Практика конструювання космополітичної реальності» (с. 165–220), в якому розкрито нові тренди становлення онтологічної єдності і планетарної спільноти: постнаціональність, транснаціональність й універсальність; можливості космополітизму у формуванні нової ідентичності; «новітній космополітизм» і космополітична демократія.

У розділі здійснено системний аналіз ідеї космополітичної демократії, котра передбачає, по-перше, новий підхід до проблеми національної ідентичності через глобальне демократичне управління; по-друге, міжнародні, транснаціональні або глобальні демократичні механізми, які забезпечують альтернативу демократії національної держави і допомагають по-іншому регулювати проблему національної ідентичності; по-третє, підкреслює ідею множинних громадянств, «розмивання» кордонів і взаємодію спільнот і народів (с. 219).

Як нова політична реальність, космополітична демократія спрямовується на глобалізацію всередині, між- і поза державами та створення умов громадської участі в ухваленні рішень на регіональному і глобальному рівнях, а як інституційна модель – намагається реалізувати нову форму глобального управління, що передбачає будівництво наднаціональних демократичних інститутів, які співіснуюватимуть поряд з національно-державними.

Характеризуючи проєкт космополітичної демократії, Л. Саракун аналізує не лише його теоретичні аспекти, а й процеси практичного втілення. Так, вона констатує, що вже багато положень космополітичної демократії втіленні у стрімко змінюваному ранснаціональному просторі сучасного світу. Саме Європейський Союз авторка й розглядає як перший крок до космополітичної демократії, де новоутворені демократичні форми транснаціональних механізмів й організацій забезпечують новий підхід до проблеми державних кордонів (с. 217).

Водночас європейська концепція космополітичної демократії відчуває опір з боку національних держав, тому існують обмеження на можливість запровадження демократичного вирішення проблем ідентичності. Окрім цього, космополітична демократія зазнає жорсткої критики за нівелювання існуючих національних ідентифікацій у працях західних дослідників. Серйозним викликом ідеї космополітичної демократії є і проблема національної ідентичності.

Тому необхідно вивчити подальші наслідки розвитку космополітичної демократії щодо міжнародного визнання держав-новоутворень. Водночас дослідниця зазначає, що концепція космополітичної демократії є, безперечно, суперечливою та вимагає подальшого її вивчення (с. 220).

Дослідниця висновує, що людство потребує принципово нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалася до соціально-політичних реалій, могла б зберегти і забезпечити у країнах без кордонів співіснування різноманітних культур. Нинішні реалії ще не знайшли свого висвітлення в межах існуючих політичних ідеологій. Спроби побудувати міжнародні відносини і налагодити взаєморозуміння на міжкультурній основі, базуючись на ідеях мультикультуралізму та міжкультурного діалогу, не виправдали себе. Варто погодитись з твердженням Л. Саракун про те, що «сучасний глобальний світ не можна гармонізувати, сподіваючись лише на активізацію

міжкультурних відносин, міжкультурного діалогу, оскільки інтегративну функцію виконують цивілізаційні принципи та цивілізаційні основи суспільного життя. Поза культурно-цивілізаційним підходом не можна знайти згоду на толерантне співіснування національних культур. Тому космополітизм все більше і більше ставатиме світоглядним *modus vivendi* планетарного соціуму» (с. 223).

Маємо водночас підстави закцентувати деякі рекомендації, які, на наш погляд, могли б ще більше посилити значущість роботи. Так, у четвертому розділі варто було б більше уваги зосередити на тому, як космополітичний світогляд втілюється на теренах України. Поза належною увагою, на наш погляд, залишилися релігійні аспекти космополітизму, котрі помітно впливають (і далі впливатимуть) на стратегії цивілізаційного розвитку, формування космополітичного світогляду, форми національної тожсамості.

Сьогодні дедалі більше дослідників говорять про необхідність врахування впливу на культурно-цивілізаційний розвиток релігійно-моральних систем, релігійних цінностей, релігійної свідомості й психології, релігійних догматів та віри. Гадаємо, що окремий підрозділ слід було присвятити аналізу космополітизму у контексті загострення екологічних проблем планетарного масштабу, гібридних війн.

Рецензент:

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Микола КОЗЛОВЕЦЬ

КОЗЛОВЕЦЬ М. А. Рецензія на монографію Сарақун Л. Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму : монографія. Київ : Видавець ПП Лисенко М. М., 2021. 256 с. HUMANITES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2022. 10 (87). С. 142–146.

doi: <https://doi.org/10.26661/hst-2022-10-87-17>

Зазначені зауваги є лише рекомендаційними і на загальну високу оцінку монографії не впливають.

Загалом викладені в монографії теоретичні положення, методи, механізми і алгоритми їх використання утворюють цілісну методологію, що дозволяє на науковій основі вирішити протиріччя сучасного транснаціонального світу.

Монографія Сарақун Л. П. «Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму» містить аргументоване обґрунтування теорії та методології космополітизму та відповідно розв'язує поставлену наукову проблему співіснування громадян у масштабах планетарного соціуму на засадах космополітичного світогляду. Рецензована наукова праця має неабияке теоретичне значення та практичну цінність і може бути цікавою як науковцям, здобувачам вищої освіти, так і керівникам, управлінцям і фахівцям, які працюють над проблемою глобалізації, що невпинно поглиблюється.

Про автора: Сарақун Лариса Петрівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Національного університету харчових технологій (м. Київ), автор понад 120 праць, з них 4 монографії, 2 навчальних та 2 навчально-методичних посібники, а також публікацій, що входять до наукометричної бази даних «SCOPUS».